

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»**

Факультет соціальних наук і соціальних технологій

Кафедра соціології

КУРСОВА РОБОТА

галузі знань 05 "Соціально-поведінкові науки"
спеціальності 054 "Соціологія"

з теми

**ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО КОНСТРУЮВАННЯ НЕБІНАРНИХ
ГЕНДЕРНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ**

Виконав студент 3 р.н.:

Попович Олексій Павлович

Наукова керівниця:

Ст. викладачка

Чушак Надія Ярославівна

Київ – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади вивчення гендерної ідентифікації у суспільних науках.....	6
1.1. Підходи до вивчення ідентичності у соціології	6
1.2. Підходи до вивчення ідентичності у психології	10
1.3. Конструювання гендерної ідентичності: перформативність і «роблення гендеру».....	14
1.4. Гендерні перформанси небінарних осіб.	16
РОЗДІЛ 2. Конструювання небінарних гендерних ідентичностей.....	20
2.1. Методологія дослідження конструювання небінарних ідентичностей...	20
2.2. Наративи гендерної ідентифікації небінарних осіб.....	22
2.2.1. Дитинство.....	22
2.2.2. Пубертатний період: (не)гетеронормативність і репрезентації.....	24
2.2.3. Криза і пошук себе.....	29
2.2.4. Прийняття і соціальна практика ідентичності.....	31
2.3. Практики гендерного перформансу небінарних осіб.....	34
ВИСНОВКИ.....	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	49
ДОДАТОК А. АНКЕТА ПРОВЕДЕНОГО ІНТЕРВ'Ю.....	52
ДОДАТОК Б: ТРАНСКРИПТ ПРОВЕДЕНОГО ІНТЕРВ'Ю.....	55

ВСТУП

У 2017 році українським сегментом мережі Facebook ширився флешмоб «#НеСтатистичнаПохибка». Трансгендерні люди протестували проти дослідження «Становище ЛГБТ в Україні», проведеного ЛГБТ-організацією «Наш світ». Автори і авторки дослідження не врахували гендерну ідентичність в опитнику, і трансгендерні особи були вимушені відповідати на питання так, ніби вони є цисгендерними. У відповідь лунали заяви співробітників організації, що так і має бути, оскільки враховувати тих, кого занадто мало, тих, кого «1%», немає сенсу.

Цей приклад – одна з багатьох практик, котрі формують публічний дискурс про гендерну ідентичність сьогодні в Україні. Хоча протягом останніх років завдяки ЛГБТ-активізму все ширший спектр проблем і ідентичностей стає певним чином репрезентованим в українському суспільстві, деяким ідентичностям і проблематикам систематично приділяється більше уваги, ніж іншим, і для їх репрезентації виділяється більше ресурсів (Марценюк & Колеснік, 2014).

Гендерна бінарність — це система, за допомогою якої суспільство приписує особі одну з двох можливих гендерних ідентичностей, гендерних ролей і характеристик, засновуючись на типі геніталій цієї людини (Lorber, 2007). Бінарність постійно відтворюється як норма, котрій необхідно слідувати не лише задля уникнення соціальних санкцій, а й заради базового визнання реальності власної ідентичності. Люди, які відмовляються визначати себе як «чоловіка» чи «жінку» наражаються на заперечення свого існування. Їх просто не рахують, і, відповідно, з ними не рахуються.

Однією з ознак такої неврахованості є відносна малодослідженість небінарності, зокрема у соціології. Втім, за останні два десятиліття з'явився певний масив соціологічних даних, зібраних у рамках різних теоретичних підходів і сфокусованих на різних аспектах досвідів небінарних осіб. Так,

кількісне національне дослідження дискримінації трансгендерних осіб, котре, попри великий спротив, таки було проведене у США в 2008 році, засвідчило, що небінарні трансгендерні особи систематично стикаються з різними практиками гноблення, в тому числі 90% — з трансфобними упередженнями на робочому місці, 84% — з домаганнями, а 32% — з фізичними нападами (Harrison, Grant & Herman, 2012). З іншого боку, Дарвін (2017) у своєму дослідженні гілок форуму Reddit, де спілкуються небінарні особи, наголошує на креативних практиках реконфігурації гендеру, що застосовують небінарні особи, аби підважувати гендерну бінарність у повсякденному світі. Для цього дослідження також є вкрай важливим сприйняття небінарних людей не лише як жертв системи, але й як творчих агентів, що здатні чинити опір бінарності.

Відсутність соціологічних даних про небінарних осіб в Україні і необхідність репрезентації досвідів небінарних людей засвідчують *актуальність* цієї роботи, *об'єктом* якої є небінарні особи, а *предметом* - практики соціального конструювання небінарних гендерних ідентичностей.

Відтак, *мета* дослідження - охарактеризувати практики соціального конструювання небінарних гендерних ідентичностей. Відповідно сформульовані *завдання* роботи:

1. Виокремити теоретичні підходи до досліджень гендерної ідентифікації у суспільних науках.
2. Концептуалізувати поняття небінарної гендерної ідентичності.
3. Охарактеризувати гендерні перформанси небінарних людей.
4. Охарактеризувати наративи набуття небінарних гендерних ідентичностей.

Розглянути гендерну ідентичність не як константу, а як продукт соціальних практик, дозволяє *соціально-конструктивістський* теоретичний підхід. Згідно з конструктивізмом, ідентифікація особи є наслідком її залученості у соціальний простір, вона перманентно модифікується зі зміною соціальних контекстів, що дозволяє прослідковувати ці зміни (Cox & Lyddon,

1996). *Квір-теорія* ж фокусується на критиці показної зв'язності між хромосомною статтю, гендером і сексуальними потягами, проблематизації категорій “чоловік” та “жінка” (Джагоз, 2008). Це надає можливості для інтерпретації досвідів ненормативних людей, чий ідентичності не визнаються у рамках гендерної бінарності як, по-перше, самоцінних, по-друге, потенційно субверсивних відносно домінантного бінарного порядку.

Відповідно до специфіки об'єкту дослідження як нечисельної і важкодоступної категорії, а також фокусу роботи на суб'єктивних досвідах, *емпіричною базою* роботи є наративно-напівструктуровані глибинні інтерв'ю, проведені з небінарними особами. Респонденти і респондентки добиралися методом снігової кулі. Метод аналізу - якісний контент-аналіз.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ У СУСПІЛЬНИХ НАУКАХ

Монро (2019) визначає небінарність як поняття, що охоплює гендерні ідентичності, котрі знаходяться «між» чоловічою і жіночою ідентичностями або виходять за межі бінарної категоризації. Небінарна особа може відчувати чоловічу і жіночу ідентичність одночасно, в різний час, в різних пропорціях, не відчувати і не бажати мати ніякої гендерної ідентичності взагалі або ідентифікувати себе в термінах, що не співвідносяться з чоловічим і жіночим. Відповідно, для того, аби зрозуміти, чи є особа небінарною, треба задати їй таке питання.

Цього визначення достатньо для загального розуміння того, чим небінарні гендерні ідентичності відрізняються від двох бінарних – чоловічої і жіночої. Окрім того, цього достатньо, аби підібрати респондент_ок. Тим не менш, воно не є операційним, оскільки в ньому залишаються непроясненими концепти ідентичності і гендерної ідентичності як такі. Ці поняття - ключові для цього дослідження.

У цьому розділі прослідковано підходи до дослідження ідентичності, зокрема гендерної, і показано, на основі якого з них проводилось дослідження. Оскільки дослідження ідентифікації є міждисциплінарною проблематикою, розділ спирається як на соціологічні джерела, так і на підходи з інших наук.

1.1. Підходи до вивчення ідентичності в соціології

У соціології розуміння ідентичності як результату соціальних взаємодій прослідковується у роботах Чиказької школи – Чарльза Кулі і Джорджа Герберта Міда. Ключовим концептом Кулі, котрий вплинув на подальше розуміння ідентичності, є «дзеркальне Я» (Горшков, 2014). Згідно з Кулі, особистість формується через сприйняті реакції інших людей на неї. Тобто,

ключовим для формування самосприйняття особи є взаємодії з іншими людьми і їхні оцінки цієї особи. Сприйняття особою соціальної ситуації, оцінок іншими цієї соціальної ситуації, і оцінок цієї особи з боку інших фреймує усвідомлення цією особою власної, відокремленої самості. Відповідно, суспільство є дзеркалом, у котре ми дивимося і де бачимо реакції інших на нас, коригуємо власну поведінку згідно з нашою інтерпретацією цих реакцій і оцінюємо самих себе через оцінку наших дій з боку інших.

Мід розвинув і збагатив концепцію Кулі, і для цієї роботи ключовим є його акцент на символічних взаємодіях. Мід заперечував соціальний детермінізм і наголошував на тому, що саме завдяки голосовим жестам і символічним взаємодіям відбуваються соціальні зміни, а особа не залишається «гвинтиком» у соціальній системі, натомість постійно беручи участь у її трансформаціях (Miller, 1973). Окрім того, Мід стверджував, що саме те, що взаємодії є символічними і визначає можливість формування самості. Лише завдяки символічним (здебільшого – мовним) інтеракціям можливе конструювання ідентичності.

Бергер і Лукман (1995) заклали підґрунтя для формування соціального конструктивізму як теоретичного підходу у соціальних науках. Згідно з ними, реальність (і, відповідно, ідентичність як частина реальності) є ефектом хабітуалізованих, інституціалізованих і легітимованих соціальних взаємодій. Для моєї роботи важливі процеси легітимації того, що Бергер і Лукман називають символічними універсумами – концептуалізацій світу, що стають елементом повсякденного знання і не ставляться під сумнів всіма, окрім деяких осіб, котрі маркуються як девіанти і до яких застосовуються санкції і терапія. Бінарну гендерну систему як систему уявлень, згідно з якими світ поділяється виключно на два протилежних гендери, чоловічий і жіночий, і особам з певним типом геніталій приписується певна гендерна ідентичність, роль і атрибути (Lorber, 2007), відповідно, можна вважати таким символічним універсумом. Ідентичностям тих, хто відхиляється від символічного універсуму,

приписується негативний онтологічний статус. Це пояснює, чому ідентичності осіб, що визначають себе поза бінарністю, часто не сприймають всерйоз, вважають фантазією. Зниження онтологічного статусу з «реальності» до «фантазії» є засобом соціального контролю, передумовою проведення певної форми терапії, унормовування, або й анігіляції. Заслугують уваги і деякі їхні твердження щодо мови. Бергер і Лукман пишуть, що мова є засобом об'єктивації, вона «типізує мої переживання і досвід, дозволяючи розсортувати їх у більш широкі категорії, в термінах котрих вони набувають значення не лише для мене, а й для інших людей». Тобто, мовна практика як така, і, відповідно, нарація є способом категоризації і певного роду вписування у наявну систему значень. Нарачію про себе, відповідно, можна вважати практикою об'єктивації і ствердження реального статусу власної ідентичності.

Отже, Кулі показує формування самості через інтеракції, Мід наголошує на важливості мови і розуміння як інтерпретації, що відбуваються під час цих взаємодій, а Бергер і Лукман показують, як певні соціальні практики інституціалізуються і легітимуються через реїфікацію, стаючи «природним порядком речей», ставлення котрого під сумнів провокує активацію соціального контролю, що діє через приписування негативного онтологічного статусу уявленням, що відхиляються від домінантного символічного універсуму. Окрім того, через певні їхні твердження можна зрозуміти, яку роль може грати нарація про персональну ідентичність.

Мішель Фуко у своїх роботах прослідковує історичне формування дискурсів про сексуальність, божевілля, клініку та в'язницю. Для Фуко дискурс – це і мовна практика, тобто, порядок знаків, організованих в твердження про щось, так і соціальна практика, пов'язана з цим дискурсом. Тобто, наведена вище практика приписування нижчого онтологічного статусу небінарним ідентичностям є дискурсивною практикою, що реалізується у вкрай матеріальній практиці, приміром, клінічної терапії. Для Фуко важливо також і те, що об'єкт дискурсу не існує сам по собі, в «об'єктивній реальності», і

дискурс лише називає чи характеризує його. Навпаки, дискурс продукує свій об'єкт.

Ці тези мають велике значення для цієї роботи. По-перше, з цього випливає, що ідентичність є продуктом дискурсу. Фуко у роботі «Історія сексуальності» (1996) описує, яким чином гомосексуальність як ідентичність була вироблена клінічним дискурсом 19 сторіччя. Гомосексуальні практики існували і до цього, гомосексуальний же суб'єкт і його ідентичність є результатом процесів конструювання цієї ідентичності. Гетеросексуальність же була винайдена ще пізніше (Katz, 2007). Відповідно, небінарні гендерні ідентичності у цій роботі також вважаються продуктом певних дискурсивних практик, причому тією ж мірою, що і бінарні.

По-друге, це проблематизує позитивістські уявлення про наукове дослідження, оскільки наука також є констеляцією дискурсивних практик. Відповідно, це дослідження також долучене до мережі влади-знання і до певної міри виробництва власного «об'єкту» - небінарних гендерних ідентичностей.

По-третє, це означає, що навіть «девіантні» ідентичності є пов'язаними з домінантним дискурсом. Тобто, небінарні ідентичності не знаходяться «поза» впливом бінарної гендерної системи, навпаки, саме практики і інтеракції всередині цієї системи і формують небінарність. Тим не менш, це не означає, що небінарність є відтворенням цієї системи. Джудіт Батлер (2019), аналізуючи можливість спротиву домінантним дискурсам у Фуко, стверджує, що це відбувається кількома шляхами. Один з них - конвергенція з іншими дискурсивними режимами. Жан-Франсуа Ліотар у класичній роботі «Стан постмодерну» (1998) зазначав, що епоха постмодерну характеризується недовірою до метанаративів і проліферацією плюральності локальних нарацій. У термінах Фуко це означає, що не існує єдиного і повністю когерентного домінантного дискурсу. Завдяки цьому створюється множина міноритарних дискурсів (приміром, квір-дискурсу, чи феміністичних дискурсів), що протиставляють себе домінантному. Відповідно, можна стверджувати, що

небінарна ідентичність конструюється у взаємодії домінантного бінарного дискурсу і міноритарних дискурсів спротиву.

По-друге, проліферація нарацій означає вихід значення з-під контролю домінантного дискурсу. Практики лінгвістичної апропріації (приміром, слова «квір», що було пейоративом в англійській мові, а стало самоназвою) показують можливість мовного підважування домінантного дискурсу. А оскільки, як вже було зазначено, саме через мовні взаємодії конструюється ідентичність, переозначення є одним із засобів виробництва міноритарної ідентичності.

Хоча Кулі, Мід, Бергер та Лукман і Фуко уможливають розуміння важливих аспектів конструювання ідентичностей і задають загальний конструктивістський фрейм роботи, чіткої концептуалізації ідентичності вони не надають. Сучасні дослідження ідентичності дозволили сформулювати операційне визначення ідентичності, що є консистентним з висновками цих дослідників.

1.2. Підходи до вивчення ідентичності у психології

Кокс і Ліддон (1997) оглядають конструктивістські і постмодерністські концепції ідентичності, що почали з'являтися у кінці 20-го сторіччя. Вони критикують девелопменталістські модерністські підходи, ключовим з яких є психологічна теорія Еріксона. Згідно з нею, існують чотири стадії формування «внутрішнього ядра» ідентичності, котре після набуття і «досягнення» цієї ідентичності стає стабільним і практично незмінним. В таких підходах ідентичність сприймається через лінзу прогресистської телеології «віднайдення себе», метою ідентифікації є набуття чіткої і стабільної ідентичності. Відповідно, у рамках гендерних досліджень така телеологія проявляється у сприйнятті гендерної ідентифікації як процесу, кульмінацією і логічним завершенням якого є набуття однієї з двох чітких і протилежних ідентичностей

– чоловічої чи жіночої, в рамках котрих людина і функціонує все подальше життя.

Даймонд і Баттерворс (2008) експлікують згубні наслідки такого сприйняття, показуючи, як дослідження сексуальності, вже не патологізуючи гомосексуальність, зафіксували себе в бінарних термінах «гомо-гетеро», сприймаючи всіх, хто відхиляється так, ніби вони мають рухатись до чіткого визначення себе на одному з двох полюсів. Відмова таких індивідів визначати свою «справжню» орієнтацію маркувалася як заперечення, інтерналізована гомофобія чи помилкова свідомість. А в дослідженнях трансгендерних осіб «транссексуали» розглядалися як люди, що мають антагоністичний конфлікт між психологічним гендером і біологічною статтю, що перешкоджає вираженню «істинної» ідентичності. Відповідно, телосом трансгендерного переходу проголошувалася 100-відсоткова відповідність тіла гендеру, що досягалася за допомогою гормональної терапії і різних видів операцій. Звісно, гендер сприймався бінарно, і «успішний» перехід полягав у досягненні чіткої відповідності між тілом і душею, гармонійної конформності одному з двох гендерів. Результатом переходу було проживання всього подальшого життя у рамках чоловічого чи жіночого гендеру. Таким чином конструювалися вже нові ненормальні, нові девіанти – ті, хто не могли і не хотіли рухатися до цього телосу гармонійної відповідності, і їхній досвід або замовчувався, або негативно онтологізувався.

Відтак, стає зрозумілим, що прогресистські модерністські концепції ідентичності не підходять для вивчення небінарних осіб, оскільки небінарні особи – саме ті, кого ці підходи цілеспрямовано ігнорують.

Одним з конструктивістських підходів до дослідження ідентичності, котрі розглядають Кокс і Ліддон, є наративний підхід. Згідно з ним, створення себе відбувається через конструювання персональної історії (McAdams, 1989). Особа конструює свою ідентичність, впорядковуючи події свого життя у структурований наратив зі початком, серединою і кінцем. Вона осмислює часто

випадкові, некогерентні, розрізнені події життя, створюючи смислові взаємозв'язки між ними і вписуючи в ширший контекст своєї персональної історії. Відповідно, на відміну від модерністського підходу, особа не «відкриває» або засвоює власну ідентичність назавжди. Натомість вона конструює значення кожної події, інтегруючи минуле, теперішнє і майбутнє у єдине ціле, цілісну розповідь про те, ким вона є. Виявляється, що в ідентичності є телос, але, на відміну від прогресистської телеології, нарративний підхід сприймає його не як об'єктивний, суть якого визначена наперед, а як такий, що конструюється і реконструюється впродовж життя. Телос є ефектом структури нарративу про ідентичність, котрий формує життєву історію, орієнтуючись на поточну ідентичність як ціль, до котрої мали «привести» попередні життєві події.

Психологічний концепт нарративної ідентичності дозволяє побачити, яким чином ідентичність виробляється і реконструюється через персональну історію, а також відійти від модерністської телеології. Тим не менш, він зосереджується виключно на суб'єктивних психічних процесах і в чистому вигляді не дозволяє взяти до уваги ані владний, дискурсивний вимір, артикульований Фуко, ані вимір соціальних інтеракцій, аналізований Кулі, Мідом та Бергером і Лукманом.

Тому це дослідження базувалося на концепції ідентичності Хаммака (2008), що інтегрує знахідки нарративної психології з інтеракціоністським акцентом на соціальних взаємодіях, котрі конструюють ідентичність, та з фукіанською увагою до залученості особи до плюральності дискурсів.

Хаммак виділяє три компоненти ідентичності: ідеологію, особистий нарратив і соціальну практику.

Ідеологія для нього, з одного боку – абстрактна система вірувань і цінностей, що продукує ціннісно-забарвлену політичними, релігійними орієнтирами персональну історію. З іншого боку, це інтерфейс між пізнанням і

соціальною структурою. Саме ідеологія дозволяє організувати і синтезувати уявлення групи, культури, нації, утворюючи симбіоз культури і особи. Вона є когнітивним утворенням, оскільки включає в себе інтерналізацію колективних уявлень, чи у формі абстрактних вірувань, чи історичних наративів. Інтерналізація ідеологічної системи і наративів, що її підтримують, слугує як особистій, так і культурній функціям: з одного боку, створюється когерентність між індивідом та його культурною локацією, з іншого боку, відтворюється соціальний порядок з поточними наративами.

У розумінні особистого наративу Хаммак загалом погоджується з наративною психологією. Новим і важливим для цієї роботи тут є характер зв'язку між ідеологією і наративом. Ідеологія, за Хаммаком, виробляє сенси, на які орієнтується індивід завдяки пізнанню себе через залученість до дискурсів. Наратив же надає когерентну структуру для впорядкування ідеологічних ідентифікацій. Хаммак стверджує, що постмодерна плюральність дискурсів, в яких оперує індивід, створює нові вимоги до персонального наративу, оскільки тепер він мусить формуватися на перетині глобальних і локальних дискурсів. Персональний наратив не матиме сенсу, не будучи сконструйованим через взаємодію з дискурсами, що циркулюють у соціумі. Відтак, поєднання концепту ідеології та персонального наративу дає можливість врахувати фукіанський підхід до формування ідентичності. Персональний наратив, і, відповідно, ідентичність завжди формуються у взаємодії з дискурсами, до котрих долучений індивід.

Соціальна практика, в свою чергу, є компонентом, що дозволяє врахувати інтеракціоністські тези. Ідентичність формується через соціальну практику, що включає в себе культурно значиму семіотичну медіацію. Ідентичність конструюється і реконструюється через взаємодії соціальних акторів.

Отже, в цій роботі використовувалося операційне визначення ідентичності Хаммака.

Ідентичність – це ідеологія, що пізнається через взаємодію особи з дискурсом, стає видимою через конструйований і реконструйований впродовж життя персональний нарратив, і вписується (scripted in) через та в соціальну практику.

Це визначення ідентичності дозволило розглянути персональні нарративи ідентифікації небінарних осіб як практики конструювання цієї ідентичності у взаємодії з дискурсами, що циркулюють у соціумі.

Тим не менш, залишалось неясним, про які саме соціальні практики йде мова.

1.3. Конструювання гендерної ідентичності: перформативність і «роблення гендеру»

Ірвінг Гофман стверджує, що гендер позначається як культурно визначений корелят статі (безвідносно того, чи є він наслідком біології чи навчання), а гендерний дисплей – це конвенціоналізовані демонстрації цих корелятивів (Goffman, 1976). До гендерного дисплею належить все, що дозволяє у ситуації комунікації ідентифікувати особу як чоловіка чи жінку – ім'я, зовнішність, тембр голосу, манери, стиль виявлення почуттів тощо. За Гофманом, гендерний дисплей є передумовою будь-якої соціальної взаємодії, оскільки буття чоловіком чи жінкою і коректна експресія цього позначає соціальну компетентність особи. Вона викликає комунікативну довіру. Концепт гендерного дисплею дозволяє побачити, яким чином особа свідомо чи несвідомо у повсякденній взаємодії продукує сигнали, що дозволяють визначати її гендер.

Вест і Циммерманн (1987) пропонують концепцію, що базується більшою мірою на кейсі трансгендерної жінки Агнес, проаналізованому Гарфінкелем (2007). Він демонструє, що Агнес мала постійно інвестувати зусилля в підтримку гендерного статусу «жінки», вона не «мала» жіночий гендер, а мусила постійно його виробляти в повсякденних ситуаціях. Вест і Циммерманн

проводять важливе в цьому контексті розрізнення на стать, статеву категорію і гендер. На відміну від класичного розрізнення статі і гендеру, що було розкритиковане Батлер (1990), тут стать також визнається культурною категорією, однак аналітично відокремлюється від гендеру, оскільки функціонує інакше. У повсякденному житті стать приписується особі через статеву категоризацію, і після цього до неї застосовуються гендерні норми. Агнес, як і всі інші люди, таким чином, мала виконувати два завдання – щоб її сприймали як жінку, і щоб її сприймали як жіночну жінку. Чоловік може бути покараний за фемінну поведінку, манери тощо, але для того, аби це відбулося, його спочатку мають категоризувати як чоловіка, що веде себе «невідповідно» до власної статевої категорії. Сама ця статева категорія необов'язково має відповідати біологічно приписаній статі. Коли ми бачимо особу, ми не ідентифікуємо її стать за геніталіями, як це роблять медики, оскільки зазвичай у повсякденній взаємодії їх не видно. Натомість ми «оглядаємо» особу і визначаємо її статеву категорію за іншими маркерами, як-то тембр голосу, одяг, волосся на обличчі тощо. Концепт «роблення гендеру» показує, що підтримка особою сприйняття себе у бажаному гендері вимагає постійної роботи з відтворення гендерних маркерів задля визначення статевої категорії, та гендеризованих форм презентації себе, що відповідають гендеру, приписаному статевої категорії, задля отримання соціального схвалення.

Вест і Циммерман, тим не менш, відкрито не стверджують, що гендерна ідентичність продукується через «роблення гендеру». Це робить Джудіт Батлер (1990) у концепції гендерної перформативності. Вона підважує ідею про існування ядерної гендерної ідентичності, звідки еманують гендерні експресії. Натомість вона стверджує, що саме ці повторювані експресії і виробляють гендерну ідентичність. Це означає, що, приміром, Агнес не просто «поводила себе відповідно до своєї ідентичності». Своєю поведінкою, жестами, манерами і тілесними знаками вона не лише давала зрозуміти іншим хто вона є, вона активно цю себе виробляла.

Концепт «роблення гендеру» разом з перформативністю дозволяє концептуалізувати гендерну ідентичність як продукт гендерного перформансу у повсякденних взаємодіях. Відповідно, гендерний перформанс є стилізованою практикою, що включає в себе жести, мову та інші засоби, що конструюють і вибудовують гендерну ідентичність. Відтак, у цій роботі соціальною практикою, що конструює ідентичність у понятті Хаммака, є гендерний перформанс.

1.4. Гендерні перформанси небінарних осіб

За останнє десятиліття були проведені дослідження, сфокусовані на гендерному перформансі небінарних осіб. Дарвін (2017) провела віртуальну етнографію форуму Reddit, де спілкуються небінарні люди. Згідно з її даними, небінарні особи застосовують різні стратегії перформансу відповідно до власних цілей: одні бажають уникнути атрибуції статевої категорії, інші хочуть бути сприйнятими то в одному, то в іншому гендері, деякі взагалі не відчують потреби візуально представляти свій гендер. Для того, аби проблематизувати приписування статевої категорії, деякі небінарні особи обирають «андроґінний» перформанс, що полягає у використанні начебто нейтральних елементів одягу, як-то джинси чи футболки. Інші обирають стратегію змішування виразно маскулінних та фемінних елементів. Одна з персон зазначила, що, наприклад, часто носить легінси і спідниці, що відповідає фемінному гендерному перформансу, але при тому в темних кольорах, що відповідає чоловічому перформансу, конгруентному приписаній цій особі за народження чоловічій статевій категорії. Обидві ці стратегії спрямовані на створення «гендерної проблеми», ефекту неможливості визначити однозначно статеву категорію і гендер особи. Третя стратегія полягає у переходах з одного гендеру в інший, тобто в один день особа виглядає виразно фемінно, в інший – виразно маскулінно. Всі ці перформанси відповідають різним способам розуміння своєї ідентичності: так, якщо одні небінарні особи можуть розуміти свій гендер як відсутній чи нейтральний, інші

відчувають себе то виразно чоловіками, то виразно жінками. Окрім одягу, Дарвін зазначає про популярність певних форм зачісок, котрі одночасно роблять людей з приписаною жіночою статтю більш маскулініними, а людей з приписаною чоловічою – фемінними, для останніх цікавою опцією є змішування волосся на обличчі зі спідницями або високими каблуками. Це, однак, не є опцією для тих, хто мають дисфору – стрес, який відчуває особа через неспівпадіння її гендерної ідентичності і приписаної статі – стосовно волосся на обличчі. Дарвін також зазначає про використання різних займенників і різні реакції на місгендерінг – маркування особи некоректним гендером та використання невідповідних займенників: деякі небінарні особи приймають місгендерінг від сторонніх осіб, але не від родини, деякі коригують всіх, хто звертається до них некоректно.

Коннелл (2010) сфокусувалася на досвідах небінарних і бінарних трансгендерних осіб на роботі і виявила схожі практики змішування гендерних перформансів. Так, один з її респондентів, транс'чоловік, на роботі цілеспрямовано зберігав більш «фемінний» стиль розмови з клієнтами разом з жестами, оскільки вважав це важливим і корисним набутком своєї фемінної гендерної соціалізації. Таким чином він намагався вибудувати альтернативну форму маскуліності, на противагу нормі спілкування білих чоловіків, яким його тепер зчитували. Окрім того, Коннелл зауважує, що багато з її респондентів і респонденток помічають нерівність у ставленні до чоловіків і жінок на роботі на власному досвіді, переходячи з однієї категорії в іншу.

Корвін (2016) провела детальні відеоінтерв'ю з небінарними особами і сфокусувалася на мікроінтеракційних та мовних аспектах гендерного перформансу небінарних осіб. Вона, як і Дарвін, зазначає, що дехто з її інформантів та інформанток не мають внутрішньої потреби у специфічних гендерних перформансах, оскільки цим людям не заважає, що їх категоризують відповідно до приписаної за народження статі. Більшість, тим не менш, виробляють свій специфічний перформанс. Для однієї з її респонденток

предметом гордості була можливість «пассу» - можливості особи бути сприйнятою як члена певної категорії - і як чоловіка, і як жінки в різні моменти часу. Ця особа також специфічно використовувала займенники. Так, вона говорила «ми» як про чоловіків, так і про жінок та небінарних, але не одночасно. Корвін зазначає, що важливим є те, що незважаючи на сприйняття гендеру як флюїдного і динамічного, їхній соціальний досвід вказує на орієнтування і переходи в межах вже існуючих категорій. Вона визначає гендерний перформанс як комбінацію комунікативних знаків різного ступеня стійкості. Приміром, ріст, комплекція, наявність грудей є вкрай стійкими знаками певного гендерного дисплею, оскільки є або незмінними, або вимагають операційного втручання. Такі знаки обмежують і надають можливості у перформансі одного з двох бінарних гендерів відповідно до ситуації. Тим не менш, та ж наявність грудей може бути прихованою за допомогою менш стійких знаків – одягу, що підкреслює або приховує груди чи байндінгу - практики носіння засобів, що роблять груди плоскими. Індивіди можуть також змінювати семантичне значення фізіологічних характеристик за допомогою перейменування – грудей у «puffy nipples» (надуті соски), приміром (Zimman, 2014).

Для Корвін існують лінгвістичні і тілесні елементи перформансу. До перших вона зараховує лексикон, тональність голосу, манеру говоріння, ім'я і займенники. До других – одяг, татуювання, фізичні ознаки, жести і тілесну орієнтацію.

Дослідження Корвін та інших надали можливість виокремити конкретні елементи гендерного перформансу і практики його втілення серед небінарних осіб у рамках конкретних соціальних ситуацій, що пов'язані зі структурами гендерної нерівності.

Отже, в соціології ідентичність як соціальний конструкт осмислювали у двох напрямках: символічні інтеракціоністи як продукт соціальних взаємодій і Фуко як продукт владних дискурсів. У психології ж розвивалися модерністські

і постмодерністські психологічні концепти ідентичності. До модерністських належить концепція Еріксона, що була розкритикована за телеологічність та нормативну бінарність. Ця концепція ігнорує плюральність та пластичність квір-досвідів, тому не підходить для дослідження небінарних ідентичностей. Постмодерністський концепт наративної ідентичності враховує процесуальність ідентичності і фокусується на персональному наративі як способі конструювання ідентичності. Він, однак, не акцентує уваги ані на соціальних взаємодіях, ані на владних дискурсах, що залишає соціологічну компоненту неврахованою.

Тому це дослідження базувалося на концепті наративної ідентичності Хаммака, що намагається синтезувати набутки постмодерністської наративної психології, символічно-інтеракціоністської соціології і фукіанського дискурс-аналізу. В рамках цього підходу ідентичність визначається як ідеологія, що конструюється через персональні наративи, що взаємодіють з дискурсами, котрі циркулюють у соціумі і вписуються у соціальні практики.

Соціальні практики в рамках цього дослідження конкретизувалися через поняття гендерного перформансу. Він складається з лінгвістичних та тілесних комунікативних знаків різного ступеню стійкості, що спрямовані на визначення (чи не-визначення) статевої категорії і гендеру особи в повсякденних взаємодіях.

Небінарні гендерні ідентичності визначаються як ідентичності, що знаходяться «між» та «поза» чоловічою та жіночою гендерними ідентичностями. Практиками соціального конструювання небінарних гендерних ідентичностей є створення персональних наративів і гендерний перформанс.

РОЗДІЛ 2

КОНСТРУЮВАННЯ НЕБІНАРНИХ ГЕНДЕРНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

2.1. Методологія дослідження конструювання небінарних ідентичностей

Було проведено 9 наративно-напівструктурованих глибинних інтерв'ю у містах Київ та Дніпро, останнє з яких через карантинні заходи в Україні було проведене онлайн.

Наративне інтерв'ю – це метод, що ставить пріоритетом перспективу респондентів та респонденток над перспективою дослідниці чи дослідника (Anderson, Kirkpatrick, 2015). У рамках наративного інтерв'ювання задається одне чи декілька загальних питань, і респондент(ка) розказує власну історію у якості відповіді на таке питання. Найбільшу увагу приділяється виробленню значень у процесі розповіді, суб'єктивному осмисленню подій, використанню мовних конструкцій та метафор респондентами і респондентками. Наратив є результатом інтеракції між дослідником чи дослідницею і респондентом та респонденткою (Kazmierska, 2004).

Наративне інтерв'ювання змушує поставити питання і про відносини між респондентами та респондентками і дослідниками та дослідницями: якщо дослідження є спів-конструйованим, то формулювання “об'єкт дослідження”, що має пасивні конотації, не до кінця відповідає інтенції методу. Питання про суб'єкта соціологічного дослідження, його співвідношення з “об'єктом” традиційного опитника ставить, зокрема Соннерт (2018).

Цей метод обрано для дослідження наративів гендерної ідентифікації небінарних осіб, оскільки, згідно з описаним вище теоретичним підходом, саме структурування особистого досвіду гендерної ідентифікації у наратив є практикою конструювання гендерної ідентичності. Відповідно, перша частина інтерв'ю є наративною. У другій частині тематизуються практики гендерного

перформансу небінарних осіб через напівструктуроване сфокусоване інтерв'ювання.

Інтерв'ю були зібрані методом снігової кулі. Точками входу в обох містах були транс*активісти ГО Інсайт, котрі надали контакти небінарних людей. Критерієм відбору була особиста ідентифікація як небінарної особи. Час інтерв'ю варіював від 1 до 3 годин. Більшість інтерв'ю тривали трохи менше двох годин. Було отримано згоду на використання імені і проінформовано про конфіденційність.

Декілька респондентів і респонденток надали уточнюючі дефініції власних ідентичностей, оскільки небінарність є «парасольковим» терміном, що позначає неналежність до виключно чоловічого і виключно жіночого гендерів. В рамках загального поняття небінарності існують конкретизуючі ідентичності, котрі визначають специфічну конфігурацію гендерної ідентичності. Так, серед респондентів і респонденток три особи маркують себе виключно за допомогою категорії «небінарні». Двоє осіб є квірами, двоє - бігендерними, одна – андрогіном, одна - гендерфлюїдом.

Оскільки моєю метою було представлення різномайття досвідів, що включає також і можливі відмінності у соціалізації відповідно до приписаної статі, 6 небінарних осіб мали приписану жіночу стать, троє – приписану чоловічу.

Оскільки одна з частин інтерв'ю була проведена за наративною методологією, наративи небінарних осіб були перевірені згідно критеріїв, виокремлених Шютце. За Шютце (Скокова, 2004), структура наративу визначається наявністю елементів конденсації, наведення подробиць і закриттям текстової форми (висновок з певного фрагменту нарації). Загалом ці вимоги були виконані. Втім, наративні частини інтерв'ю надзвичайно варіювали в часі. Так, деякі наратори вкладалися у 6 хвилин, а деякі продовжували безперервно говорити більше години. Тим не менш, навіть у

коротких нараціях була наявна формальна структура наративу – переходи від однієї теми до іншої, рух в часі (спочатку було X, потім Y) і висновки. У другій фазі інтерв'ю задавалися уточнюючі запитання, у третій – запитання з напівструктурованої частини. В багатьох випадках деякі запитання з напівструктурованої частини не задавалися, оскільки респонденти вже розкрили цю тему в наративі чи у фазі уточнюючих запитань. Методом аналізу даних був якісний контент-аналіз.

2.2. Наративи гендерної ідентифікації небінарних осіб.

"В понимании цис-человека ты либо просто "ну тебе просто не нравится социальная роль, да и все", либо ты страдаешь, убиваешься, "природа ошиблась". А оно как бы не все так просто»

Респондент 3

2.2.1. Дитинство

Майже всі наративи визначаються наступною послідовністю: дитинство – підлітковий вік (пубертат) – криза – прийняття себе – сьгоднішні очікування і проекти. Це сигналізує про рефлексивне конструювання ідентичності як укоріненої в особистості де-факто з народження. Респонденти і респондентки наводили приклади, коли їхня приписана стать обмежувала їх в дитячих активностях і спілкуванні з дівчатами та хлопцями, коли їх не цікавили приписані певному гендеру (або обом) конвенційні способи гри, коли їм не подобалися конвенційні зачіски чи одяг, при тому, однак, артикуляції цих проблем значно різняться.

«Больше мне нравились образные игры, не лазать по деревьям. Спортивные игры меня не прикалывали. Мне нравилась именно сюжетность игры. И вот в сюжете игры я мог быть разведчиком, шпионом. (...) С девочками, не находили мы общих граней каких-то, ну во что они играли? В

дочки-матери? Летели куличики дебилные, это было скучно. Пацаны гоняли. Но были такие пацаны и девочки попадались, которым нравилось именно в сюжетные игры играть»

Респондент 4

«Якісь ігри мені не подобались, тому що вони надто дівчачі, а були з хлопцями ігри, які мені не подобались, тому що вони надто агресивні. Але я відчував себе комфортно і в дівочому, і в хлопчачому колах спілкування»

Респондент 9

«Была такая штука, что легче давалась дружба с девочками, чем с мальчиками, хотя обычно наоборот, у нас общество гомосоциальное»

Респондент 6

«Когда родители пытаются подстроить тебя под какие-то клише, покупают тебе куклы, а ты истеричишь, говоришь, что хочешь машинки, и пойти с пацанами вместе во дворе»»

Респондент 1

На цих чотирьох прикладах ми бачимо різницю у протиставленнях. Якщо перший та другий респонденти наголошують на невідповідності ані гомогенним чоловічим, ані жіночим дитячим іграм, акцентуючи увагу на тому, що йому подобалась «нейтральна» сюжетна гра або ж не подобалось дещо в хлопчачих і дещо в дівчачих іграх, третій і четвертий респонденти акцентують увагу на невідповідності виключно жіночій або чоловічій дитячій ролі. Така різниця в осмисленні може бути пов'язана з різними ідентичностями осіб. Перша особа наголошувала на андрогінності – максимальній нейтральності перформансу, друга особа є бігендерною і наголошувала на поєднанні чоловічого і жіночого (хоча щось цій особі не подобалося в іграх дітей обидвох гендерів, вона знаходила собі компанію і там, і там). Для третьої і четвертої

осіб натомість є вельми важливими не-ідентифікації їх відповідно до приписаного гендеру.

Тим не менш, не всі респонденти і респондентки починали з дитинства. Так, один респондент відкрито зазначив, що скептично ставиться до розповідей про «це було з дитинства» і розпочав з пубертатного віку. Інший респондент розпочав з поворотного моменту вже в дорослому віці, який дозволив йому зрозуміти свою ідентичність. Більш того, деякі респонденти применшували роль дитинства (що проявлялося у часі, що займав період дитинства у наративі), зазначаючи, що грали роль приписаного гендеру і здебільшого не протестували проти нормативностей, що, очевидно, до певної міри було пов'язане з більш ліберальним підходом сім'ї:

«Как-то мне особо все равно было. Мне каких-то ограничений не ставили: «Мама я хочу эту куклу, мама, я хочу эту машинку, мама я хочу это, мама, я хочу то... Обращаются в таком роде, значит, так и надо, наверное»

Респондент 2

2.2.2. Пубертатний період: (не)гетеронормативність і репрезентації

Пубертатний період, в свою чергу, займає більшу частину наративів, аніж дитячий. Саме у пубертатному періоді, коли зі статевим дозріванням гендерні відносини посилено гетеросексуалізуються, а тіло починає модифікуватися, у деяких небінарних людей починається гендерна дисфорія - відчуття дискомфорту через невідповідність гендерної ідентичності і приписаної статі.

«У меня было какое-то ощущение общего уродства, что я не как все девочки. И это конечно бывает и у других девочек и это норма. Но также это бывает проявлением чего-то другого(...)Мне не нравилось, когда парни говорили со мной как с девушкой. «Распускай волосы, тебе красиво» (...)С одной стороны, мне не хотелось, чтоб меня воспринимали феминным, я думал,

я злишком маленькій, у мене маленькіє руки. С другої сторони, инода я думал, что вигляжу злишком по-мужицки.

Респондент 3

Водночас значна частина опитаних небінарних осіб починають усвідомлювати свою негетеросексуальність.

«Я чітко усвідомлював, що мені подобалися дівчата, але не знав як описати для себе, через те, що не було такого образу, і я думав, що просто сильно хочу з ними дружити. Я відчував себе дуже ніяково в цій атмосфері, де дівчата захоплюються хлопцями, хлопці захоплюються дівчатами, і хто тут я взагалі у цій системі»

Респондент 5

Для значної частини опитаних небінарних осіб школа була вкрай гендерно сегрегованим інститутом (респонденти висловлювали фрустрацію через гендерний поділ фізкультури, уроків праці, нормативних приписів стосовно зовнішнього вигляду (примуси носити брюки чи спідниці) та гендерних норм, відтворюваних однолітками). Відтак, респонденти переважно не могли вільно виражати себе в школі, а певні ненормативні практики були зарезервованими або виключно за приватною сферою, як в однієї особи, що часто брала спідниці сестри, робила макіяж і позувала перед дзеркалом, або за інтернет-, та реальними спільнотами, які об'єднувала цікавість до образів, що репрезентували гендерно-неконформні та негетеросексуальні відносини. Ці спільноти концентрувалися навколо аніме, рольових ігор та косплею.

«Ближе к восьмому классу я начал тусить с ЛГБТ-комьюнити, увлекся аниме, как со многими это бывает. И тогда примерно пошел муд, что мне не совсем комфортно называть себя на женский род, не совсем комфортно в той одежде, которую мне подбирали родители»

Респондент 1

«Тогда был уже интернет, целый новый мир и тут начинается «А че так можно было? Я начал узнавать в принципе про квир-сообщество в целом. В то же время для меня открылся слэш, яой (культурна продукція, в якій зображуються сексуальні і романтичні стосунки між чоловіками), и я такой «классненько!». Что есть варианты отношений самые разные»

Респондент 2

Такі спільноти стали першими просторами, де небінарні особи могли знаходити репрезентацію до певної міри поза домінантною гетеросексуальністю і гендерною системою. Безгендерні фентезійні персонажі, такі як тролі, трикстери та шейпшифтери (ті, хто можуть змінювати стать залежно від контексту), гомосексуальні та гендерно-неконформні персонажі надавали можливість ідентифікації. Один респондент зазначив, що зміг усвідомити, що йому подобаються дівчата, лише завдяки коміксу, а інший дізнався про можливість існування декількох гендерів з роману:

«Вообще само осознание того, что могут быть иные гендеры, впервые я прочитал у Урсулы ле Гуин в романе «Левая рука тьмы», где жители планеты не имели стабильного гендера, а в зависимости от природных циклов меняли свой гендер»

Респондент 7

Гетеросексуальні гендерно-нормативні інституційні взірці поведінки, присутні як у школі, так і у інших соціальних просторах, специфічно перепліталися з ненормативними сексуальностями деяких респондентів. Оскільки, згідно з нормами, для того, щоб подобатись дівчатам, треба було бути маскулініними, деякі небінарні особи у цей період дуже маскулінізували свій перформанс, що, втім, викликало у них не надто приємні відчуття.

«И ты понимаешь, что девочкам нравится, когда ты одеваешься как мальчик и думаешь хм, сейчас я приду к этой девочке в гости одетый как

мальчик и она мне даст. Но постоянно одеваться как мальчик ты не хочешь, тебе вообще не нравится как мальчики выглядят и одеваются, прямо-таки скажем, не стильно, отвратительно. А девочки одеваются слишком сексуально, вульгарно»

Респондент 4

«У мене були перегиби в надмірну жіночність, бо я хотів дуже примкнути до дівчат, щоб їм подобатись, або у надмірну чоловічість, бо я хотів примкнути до чоловіків, щоб подобатись дівчатам. І коли я хотів подобатись дівчатам і бути з дівчатами, то міг надягати всі прикраси які в мене були, дивні рожеві платтячка, накручувати волосся. Або навпаки, коли я був з хлопцями, то надягав андрогінний одяг, намагався не проявляти емоцій, щоб не бути схожим на «эмоциональную телочку»

Респондент 5

Тут гендер описується як флюїдний та не-есенціалістський. Обидві особи використовували гендерні маркери, намагаючись досягти цілей, закритих у рамках примусової гетеросексуальності, втім, це не перетворюється на бажання повної інтеграції в певну гендерну роль. Це була не експресія сутності, а спроби орієнтування в гендерному просторі через привласнення його маркерів.

Водночас всі небінарні персони, включно з тими, яким подобалися хлопці, висловили невдоволення гетеросексуальними нормами взаємодії, коли цис-хлопці сприймають особу як «*girlfriend material*» (Респондент 3), таку, що має бути жіночною, підкреслювати вторинні статеві ознаки під об'єктивуючим поглядом хлопців:

«В подростковом возрасте я понял, что мне нравятся девочки. А то, что мне нравятся мальчики я отрицал (...) «Вот, ты с мальчиком, зависишь от этих эмоций». И с мальчиком нужно играть роль «настоящей девочки», а

«настоящая девочка» она должна быть глупой там, кокетливой. Но и быть альфагом который бьет себя в грудь тоже не хотелось»

Респондент 4

Скептичне ставлення до доміантної маскуліності і небажання бути цис-хлопцями, відтворювати гіпермаскулінні гендерні норми властиве всім опитаним небінарним особам і є однією з небагатьох, здається, універсальних рис, що властива як персонам з приписаною чоловічою, так і персонам з приписаною жіночою статтю.

«Это как в детстве было, ты должна быть женственной, ты должна носить платье, у тебя должны быть длинные волосы, ты должна поддаться мальчикам. А в муде парней это, вот особенно со стороны мамы (яка знає про ідентичність), ты должен быть очень сильный, чтоб защитить кого-то, ты должен быть целеустремленным, больше зарабатывать»

Респондент 1

«Я не понимаю какого это быть цис-мужчиной, таким конформным именно, который все время стремится доказать свою маскулинность (...)То как они себя преподносят, ну например в школе был сексизм, были всякие лапанья. И я не понимаю какого это быть человеком, который так думает, так живет. Это было чем-то чужим.

Респондент 3

«Вот слово «телки» и вообще отношение к женской компании (...) у очень многих цисгендерных чуваков у них отношение к женской компании как к какому-то атрибуту, к какому-то ресурсу. Вот такое отношение на уровне «Ну шо сегодня водку берем? А шо телки будут?». То есть не какое-то отношение типа давай позовем какую-то нашу подружку повисим с ней, это как плюсики какие-то в стратегической игре, и это полное зневажання личности»

Респондент 6

2.2.3. Криза і пошук себе

Значна частина небінарних осіб описували прийняття своєї сексуальності як відносно безпроблемну річ, яка відбулася до того, як вони усвідомили себе як небінарних. Втім, намагання вписатися хоч в якусь гендерну роль, підготовлену гетеронормативним устроєм у випадку небінарних осіб не спрацьовували. Цей період в багатьох простягається далеко за межі пубертату (знову ж таки, на відміну від прийняття сексуальної орієнтації) і характеризується значною частиною опитаних як дуже кризовий, на який накладалися інші проблеми. Приміром, одна персона бажала займатися моделінгом, але не позувати у спідній білизні, однак через приписану їй стать ця людина не могла самореалізуватися, оскільки ця сфера передбачала виключно маскулінний чи фемінний перформанси. Для іншої такий період був пов'язаний з харчовими розладами, для ще одної у цей період розвинувся депресивний епізод. Основною проблемою була напруга через неможливість відповідати нормативностям, пов'язаним з маскулінністю і фемінністю, вбудованим як в цис- так і в бінарні транс*ідентичності.

«Я считал, что раз я больше поглядываю на девочек, то, наверное, я мальчик. Был у меня период лет в 15-16 когда я очень старался быть нормальной девочкой, хотел детей, трех, мужа, все дела. Но потом это прошло. И когда я начал узнавать о трансгендерных мужчинах, я подумал, что я к ним не вписываюсь, потому что мне нравится женская одежда, там платья, блестки, яркие цвета. И я подумал, что наверное не должен трансгендерный парень это любить»

Респондент 7

«И потом у меня случился жесткий депресняк. Я не знал кто я. Я пытался, я пытался быть девочкой, я же вынужден был ходить на работу, и у меня там с**а паспортное имя, а я не хочу им представляться, меня от него

корезжит. Но и мужским именем не хочу чтоб ко мне обращались, я не мужик и не буду им»

Респондент 4

«Потім у 20 років я опинився в не дуже приємній ситуації, ізоляції соціальної. Спочатку був такий суцільний ігнор типу «Це не я, такого не може бути», причому це доволі довгий період був, і він супроводжувався мізогінією. Я ненавидів жінок. Як прийнято вважати про латентних гомосексуалів, що вони ненавидять гомосексуалів, заперечуючи свою орієнтацію, так само я заперечував жіночу частину моєї індивідуальності»

Респондент 9

Гетеронормативна модель відносин (активність-пасивність, більш фемінний-більш маскулінний партнер) разом з нерівним розподілом влади і різними способами комунікації проектувалися як у гетеросексуальні, так і негетеросексуальні стосунки, що не влаштовувало і фруструвало небінарних осіб.

«Те саме стосувалося стосунків з жінками, які мене сприймали винятково як чоловіка, і мене це дуже дратувало і віддаляло від них»

Респондент 9

«(про дівчину) То она начинала вспоминать своего бывшего циса, «вот он взял на руки, пронес», и я такой (думаю)«блин, я же не могу, у меня силенок не хватит». Ну, пора позагоняться»

Респондент 2

Це посилювалося напругою у сім'ї. Ніхто з респондентів та респонденток не повідомили про повне прийняття їхньої небінарної ідентичності у сім'ї. Натомість деякі стикалися і досі стикаються зі значним дискомфортом у вигляді місгендерінгу та деднеймінгу - явища, коли хтось звертається до особи,

яка змінила ім'я, використовуючи ім'я, приписане при народженні. Деякі респонденти вирішили взагалі не повідомляти сім'ї про свою небінарність, оскільки мають можливість “пасу” як цисгендерних осіб. Відповідно, ці особи обирають більш нормативний спосіб експресії під час взаємодій з сім'єю. Один респондент, що вимушений наразі проживати з сім'єю, зробив камінг аут як бінарний трансгендерний чоловік, аби певним чином полегшити розуміння для своєї сім'ї, що, втім, не призвело до повного прийняття.

Тим не менш, не у всіх наративах небінарних осіб присутній такий кризовий період пошуку ідентичності, і деякі небінарні особи визнали себе як небінарних досить швидко і відносно безболісно. Втім, проблеми взаємодій у сім'ї та школі, які для всіх опитаних не є місцями прийняття, а також вибудовуванні інтимних стосунків поза межами гендерної нормативності, характеризують і досвіди тих, хто не виокремлює кризовий період.

2.2.4. Прийняття і соціальна практика ідентичності

Для того, щоб ідентифікувати себе як небінарну особу, треба спочатку дізнатися, що небінарність існує. Деякі особи знаходили небінарні ідентичності досить швидко, для деякого інформація довго була недоступною через відсутність інтернету в той час, адже, як наголошують респонденти, на відміну від гей, лесбі та бі-ідентичностей, небінарність як така була просто відсутня у інформаційному просторі, принаймні до останніх років.

Окрім того, лише знаходження назви ідентичності і розуміння своєї відповідності йому є недостатнім для того, аби характеризувати ідентичність як таку, що була прийнята особою. Для небінарних осіб ця реалізація полягала у зміні займенників, що відбувалося переважно спочатку в інтернеті, з друзями та у безпечних компаніях, відкритті себе іншим та презентації себе як небінарної особи у різних типах соціальних інтеракцій. У період цієї нестабільності небінарні особи намагалися за допомогою інших знайти схожі досвіди і створити безпечні простори, де можна відкрито виражати себе.

Значимий інший, котрий чи котра не просто приймають небінарну ідентичність особи, а мають схожий досвід невідповідності є вкрай важливою фігурою для багатьох небінарних осіб, оскільки така персона надає можливість висловлювати і обговорювати свій досвід, розраховуючи на розуміння і відсутність знецінення:

«Потом мы разобщались, сдружились, и оказалось, что у нас очень, ну, настолько похожий опыт в плане дисфории, в плане гендерной идентичности у нас очень много схожего было. Я аж в шоке был, что настолько»

Респондент 2

«Я познайомився з дівчиною, з якою почав ділитися цим, виявилось, що вона сама схильна не стільки до бігендерності, скільки до гендерної дисфорії, і її орієнтація ближче до лесбійської. І вона почала інколи, навіть попри моє бажання, звертатися до мене як до жінки, або спілкуватися зі мною як з жінкою. І я відчув вперше за тривалий період якимось більш-менш комфортно з цією бігендерністю».

Респондент 9

Схожу функцію виконує залучення до спільнот трансгендерних людей, котрі є резервуарами схожих досвідів, з якими можна говорити про свою ідентичність та проблеми, пов'язані з життям небінарних осіб.

Університет чи коледж, на відміну від школи та сім'ї, стали для деяких місцем, де можна почувати себе більш вільно, де як студенти, так і викладачі ставляться з (відносною) повагою до їх займенників, імені та способу експресії. Один респондент, зокрема, зазначив, що університет став місцем, куди йому стало приємніше ходити, ніж додому, оскільки там його ідентичність поважають.

Наративний період «прийняття ідентичності» завершується описом майбутніх проектів. Так, дехто з опитаних осіб займаються активізмом і

говорять про майбутнє в цих термінах, прагнучи поширювати інформацію про небінарність і допомагати іншим розуміти себе. Цікаво зазначити, що саме цей аспект є ключовим для тих опитаних, котрі займаються активізмом, а не, скажімо, досягнення змін у законодавстві. Деякі говорять про майбутнє в термінах переходу, який є досить різноманітним для різних людей. Дехто планує мастектомію (операцію з видалення грудей) але не планує замісну гормональну терапію (ЗГТ), дехто вже на ЗГТ і планує змінювати документи, дехто не планує фізичного переходу взагалі. Для декого питання полягає у поширенні відкритості на інші сфери свого життя. Дехто ж не згадує майбутні проекти.

Отже, було виявлено, що персональні наративи значної частини небінарних осіб характеризуються структурою “дитинство - пубертат - криза - прийняття”.

Дитяча відмінність від гендерних норм конструюється як ознака небінарності, закріпленої майже з народження, однак специфічність небінарного осмислення дитинства визначається через невідповідність жодному з гендерів. Небінарні люди або не можуть вписатися у спільноти однолітків і ігри обох гендерів, або вписуються в обидва - і те, і інше маркує невідповідність бінарності. Не всі небінарні особи, однак, стверджують, що проявляли ознаки небінарності з народження.

Пубертатний період визначається як дуже важливий для небінарних осіб - якщо у дитинстві їхні невідповідності ще не були свідомими, то саме тоді, коли починається статеве дозрівання, а відносини між хлопцями і дівчатами посилено структуруються не лише через гендерну бінарність, а й через гетеросексуальність, небінарні люди усвідомлюють і свою сексуальну відмінність. Небінарні особи не бажають бути підзвітними гетеросексуальним нормам взаємодії, пов'язаним з об'єктивацією, домінантною маскулінністю та емпатичною фемінністю, котрі проектуються і у негетеросексуальні відносини. Гендерна дисфорія, котра є не у всіх небінарних осіб, починається саме у цей

період, що співпадає з максимальною інтенсивністю участі небінарних осіб у найбільш недружніх до експресії гендерної та сексуальної неконформності інституціях - школі та сім'ї. Більш вільним місцем для деяких небінарних осіб стають спільноти, де наявні репрезентації гендерно-ненормативних та негетеросексуальних персонажів - аніме, рольові ігри та косплей.

Починається період кризи у наративах значної частини небінарних осіб, котра полягає у неможливості бути конформними до якоїсь з двох гендерних ролей. Небінарні особи намагаються відповідати нормам приписаної статі, нормам "протилежної" статі, коли дізнаються про бінарну трансгендерність, однак і те, і інше фруструє. Період кризи маркується проблемами з ідентифікацією - небінарні люди не можуть зрозуміти, хто вони такі, і проявляється в депресивних станах та інших розладах.

Прийняття себе у небінарних осіб проявляється у зміні імені та займенників, і використанні їх в різних соціальних ситуаціях та інституціях, від спілкування з окремими друзями і подругами до повсякденного представлення себе, а також дозвіл собі використовувати елементи як чоловічого, так і жіночого перформансів. Окрім того, саме з цим періодом у деяких осіб пов'язується залучення до спільноти трансгендерних людей і активізму.

2.3. Гендерні перформанси небінарних осіб

«На рейвах танці совершенно различаются. У мужского гендера это более медленный какой-то танец, более плавные движения, изящный, скажем так. А у женского гендера он такой более активный формат, даже побаттлится с кем-то можно попробовать, при желании».

Респондент 8

Гендерний перформанс як такий спрямований на приписування такої статевої категорії, у яку воліє бути приписаною особа, на безпроблемну ідентифікацію когось як чоловіка чи жінки. Це – мета перформансу як серед

цис, так і серед бінарних трансгендерних людей. Тим не менш, небінарні перформанси такої цілі мати не можуть, оскільки закріплених моделей сприйняття когось як небінарної людини в бінарному суспільстві не існує, і небінарні люди де-факто створюють ці моделі в повсякденному житті.

Згідно з Корвін, існують лінгвістичні і тілесні елементи перформансу. До перших вона зараховує лексику, тональність голосу, манеру говоріння, ім'я і займенники. До других – одяг, татування, фізичні ознаки, жести і тілесну орієнтацію. Окрім того, елементи перформансу різняться за ступенем стійкості: деякі змінити відносно легко, як-то одяг, зачіска чи жести, деякі потребують операційного втручання, як-то наявність чи відсутність грудей або тон голосу, а деякі змінити неможливо (зріст). Відповідно, небінарні особи конструюють свій перформанс, враховуючи стійкі біологічні елементи і маніпулюючи більш гнучкими. Так, деякі респонденти зазначили про привілей високого зросту, натомість низький зріст створював проблеми іншим у виробництві більш маскулінного перформансу. Комуś комфортніше з маленькими грудьми, а чийсь великі груди обмежують можливість нейтрального перформансу.

Загалом всі опитані респонденти створюють певну кореспонденцію між своїм перформансом та своєю гендерною ідентичністю.

Якщо метою гендерного перформансу не є відповідність певному гендеру, постає питання, якою є мета небінарного перформансу. Можна припустити, що гендерні перформанси небінарних осіб конструюються з такими цілями:

Не-ідентифікація особи винятково з приписаною статтю. Ключовим для всіх небінарних осіб є прагнення не бути сприйнятими винятково як особа з приписаною статтю. Небінарні люди з приписаною жіночою статтю не хочуть, щоб їх сприймали винятково як жінок, небінарні люди з приписаною чоловічою статтю не хочуть, щоб їх сприймали винятково як чоловіків. Зміст «сприйняття» розкривається, з одного боку, через небажання бути підзвітними гендерним стереотипам і уникнення об'єктивації. З іншого боку, небінарні

особи висловлюють бажання відкриття доступу до способів емоційної експресії, комунікативних практик і дискурсивних просторів, «зарезервованих» іншим гендером, уникаючи відмови від деяких аналогічних елементів, зарезервованих за приписаним:

«Мені здається це просто бути емоційнішою, прихильнішою до людей. Бути обережнішою (...), пробувати виражати якусь свою ніжність, не цензуруючи це(...)(про теми для обговорення, які відкрилися з подругами). Ну авжеж, в першу чергу, це обговорення сексу з чоловіком. Якщо з чоловіками, то це теми стосунків, вони більше мене почали питати про це, ділитися зі мною проблемами у стосунках з жінками, не у стилі як це було раніше «Вот там эта дура меня напрягла, ну ее нафиг, идем выпьем пивка», а у форматі «Вона робить мені боляче, а я їй, і я не знаю»

Респондент 9

«Банально когда я вижу что компания из семи-восьми человек разделилась на два лагеря, в котором в одном только мальчики, а в другом только девочки, и я иду к девочкам, и мне приятно. (...). Какие-то вещи, которые я считаю проявлениями заботы, ну там накормить кого-то, я себе в этом не отказываю»

Респондент 6

Тут можна провести розрізнення, відсутнє у Корвін: розрізнення на візуальний і поведінковий перформанс. Візуальний спрямований на те, щоби виглядати певним чином, поведінковий – на те, щоби поводитися певним чином. Зокрема, ці дві особи у своїх відповідях багато уваги приділяли саме поведінковому перформансу, пов'язаному з гендерними нормами взаємодій, натомість аспекти зовнішньої презентації, як-то одяг, зачіска та тілесні пропорції займали значно менше місця в їх відповідях. Частково це пов'язується з високою загрозою насильства у публічних просторах стосовно

осіб, що зчитуються як гендерно-неконформні чоловіки, а частково – з відсутністю сильної гендерної дисфорії.

Пом'якшити гендерну дисфорію. Гендерна дисфорія є не у всіх небінарних людей, а в тих, в кого є, має різну інтенсивність, однак для тих людей, хто її має, практикування бажаного гендерного перформансу однозначно переплітається з її послабленням.

«Один из неприятных фактов небинарности это большое неприятие своего тела, когда части тебя кажутся слишком женскими, в моем случае, для кого-то слишком мужскими, и всегда была неприязнь по поводу веса, или слишком большой груди, или не такие ляжки, или что-то в этом духе. И если в случае мамы, подбирать мне платья (самое ужасное что со мной случилось в жизни), майки, особенно с открытыми плечами, футболки. Когда это (выбор одежды) пошло самостоятельно, то это появились объемные толстовки, в девятом классе у меня из гардероба выпали юбки и платья и их больше не появлялось там вообще»

Респондент 1

Для осіб з приписаним жіночим гендером, які мають дисфорію, вона найсильніше пов'язується з грудьми – тому значна частина респондентів планують робити мастектомію. Натомість ніхто з респондентів не висловлювали бажання робити фалопластику - створення чи реконструкцію статевого члена хірургічним шляхом, і загалом не пов'язували свою дисфорію з вагіною. Втім, дисфорія не завжди стосується навіть осіб, котрі прагнуть вкрай нейтрального як візуального, так і поведінкового перформансу. Так, респондент-андрогін зазначив, що йому подобаються його груди, оскільки вони приносять сексуальне задоволення.

Створити «гендерну проблему». Деякі небінарні особи прагнуть виглядати так, щоб їх стать було важко визначити, або, виглядаючи відносно

гендерно-конформно, використовують займенники і ім'я іншого гендеру, аби підважити уявлення інших про гендерну нормативність.

«Мне было приятно на улице, когда банальный вопрос «это пацан или телка», когда люди еще начинают вглядываться, обсуждать «да не, вроде сисек нет – значит пацан». Многим людям это кажется неприятным, но мне это даже приятно, потому что люди напрягают мозг, для того, чтобы понять какого я пола, или вообще останавливаются на том что «это просто х''''я какая-то» (...) Вот когда ты идешь по улице, и к тебе обращаются «девушка» и ты такой «ну неужели я так похож на девушку?», а вот когда к тебе обращаются «парень», несмотря на то, что ты не осознаешь себя полностью как парень, уже идет приятное чувство «меня перепутали»

Респондент 1

«Зато я радовался, когда было «ой девочка, ой мальчик, ой кто ты вообще» и я такой «Ага! Классно!»

Респондент 2

«Была ситуация забавная, с молодым чуваком. И типа случайная встреча, они уличные музыканты, один из нашей компании знает их кого-то, и мы начинаем здороваться, общаться. И я в таких ситуациях обычно вообще ничего не говорю, потому что я больше никогда этих людей не увижу. Но тогда я типа говорю «Алиса», и чувак типа просто, я увидел что такое гендерная паника наконец»

Респондент 6

Спостерігаємо два протилежних процеси – одні небінарні люди прагнуть полегшити «роботу» для розуміння своєї ідентичності, прагнучи виглядати так, щоби їхній перформанс було можливо асоціативно пов'язати із займенниками, які вони використовують, і людям було простіше зрозуміти, хто вони такі, і чим це відрізняється від чоловіків і жінок. Тобто, ці особи залучають

конвенційні розуміння маскулінного і фемінного задля створення рамки для розуміння небінарності. Інші небінарні люди застосовують інакший підхід, практикуючи «відв'язування» тіла від гендеру, намагаючись перетворити у власній свідомості тіло на нейтральну площину апіорі:

«Я научился воспринимать свое тело как неженское. Из-за того, что у меня идентичность небинарная, нет какого-то эталона, мне было легче с этим (...) Что мне тоже помогло вот, что те люди трансгендерные, которые не хотят что-то менять, вот если их спросишь, они говорят «Это не делает меня меньше мужчиной, меньше женщиной. (...) Это помогло мне понять, что не стоит запикивать себя в категорию, что вот ох, у меня такое тело, это что-то ЗНАЧИТ. (...) И потом от этого я пришел к тому, что я его (лицо) могу воспринимать в зависимости от контекста как феминным, так и маскулинным, хотя на самом деле это просто мое лицо, человеческое, небинарное лицо.»

Респондент 3

Цей респондент намагається перетворити тілесні знаки на пусті позначники, усвідомити своє тіло як *гендерно немарковане*. Він же переозначає фемінно маркований знак – сукню, наголошуючи, що має таку, в якій відчуває себе дуже маскулінным.

«Ну вот когда я одеваю это платье, знаю что я уже маскулинно себя выражаю, я себя чувствую себя доминантным в этом платье»

Респондент 3

Важливо, що, як сам респондент зазначає, він не відходить повністю від гендерних норм (домінантність залишається прив'язаною до маскуліності), однак здатність сукні бути маркером мужності підриває гендерну маркованість сукні. Схожий момент, і, що важливо, неінтенційний, описує інший респондент. Це бігендерна людина, однак вона описує три гендери – чоловічий,

жіночий та спільний, причому чоловічий та жіночий гендери характерологічно повністю протилежні стереотипним. Респондент активно оперує гендеризованими бінарними опозиціями, інвертуючи їх. Так, його чоловічий гендер емпатичний, нерішучий, любить кольоровий яскравий одяг, ходить з розпущеним волоссям, має низьку самооцінку, але краще переносить складні ситуації через травматичні досвіди, і кращий в детальному аналізі. Натомість жіночий гендер активний, амбіційний, впевнений в собі, логічний і збирає волосся.

Фактично, його маскулінний гендер є прикладом сформованої недомінантної, міноритарної маскулінності, натомість фемінний нагадує модерну, «емансиповану» фемінність. Тим не менш, такий опис маскулінності і фемінності підважує сприйняття фемінного і маскуліного в термінах домінантної маскулінності та емпатичної фемінності, що визначаються приписаною статтю (Галберстам, 2019).

Майже одноголосно небінарні особи переозначають **макіяж**, наголошуючи на його гендерній нейтральності з певними уточненнями: для деякого макіяж не має бути класичним, сфокусованим на підкресленні фемінних рис обличчя.

«Я не воспринимал платье, и макияж, и блестки как что-то женское. Это были просто красивые вещи. Многим хочется принцесские платья, но не потому что мне хотелось отыгрывать образ принцессы, которая сидит в башне и ее спасают, а потому что это просто красиво»

Респондент 7

«Я люблю робити макіяж, але не для того, щоб щось приховати, а як засіб самовираження»

Респондент 5

«Я использую макияж, но он не переходит определенные грани. Я не делаю губки-глазки и не делаю стрелочек. Вот я осветляю брови, и я могу сделать например красные брови. Я использую глиттер, я использую наклейки. Я могу на лицо стразы наклеить, могу написать что-то на лице. (...) Но при этом ты не стараешься следовать канонам мейкапа, который делает из него исключительно феминный»

Респондент 4

Для деяких небінарних осіб відв'язування макіяжу від фемінності потребувало значних зусиль. Зокрема, один з респондентів зазначив, що йому допоміг у цьому кей-поп, корейська поп-музика. Кей-поп виконавці використовують багато макіяжу, що не заважає їм зберігати чоловічу гендерну ідентичність. Таким чином ця персона, що загалом схиляється у маскулінний спектр («70% хлопець, 30% незрозуміло що») дозволила собі використовувати макіяж, коли дізналась про те, що перформанс не змінює ідентичність. Таке сприйняття стверджує не впливовість перформансу на ідентичність саме через його гендерну нейтралізацію:

«И тогда я себе на 40 евро купил косметики(...). И тогда я начал, я использовал местоимения все равно мужские, но на учебу, или собрание в тот же (комьюнити) центр прийти с блестками там, покрасить ногти и нормально мне было»

Респондент 2

Серед елементів перформансу, виокремлених Корвін, вкрай важливими є **займенники і імена** - найбільш видимі елементи лінгвістичного перформансу небінарних осіб. Всі небінарні особи, окрім однієї, мають змінене ім'я, абсолютно всі змінили займенники. Імена відрізняються великою варіативністю. Так, присутні традиційні для української мови чоловічі та жіночі імена, не відповідні приписаній статі особи (Олексій, Аліса), відносно гендерно нейтральні, але такі, що сприймаються скоріше маскулінно іноземні

імена (Едвард, Грем), гендерно-нейтральні імена міфічних істот, тварин та місяців (Август, Сурікат, Локі), один бігендерний респондент використовує одразу два імені – Вадим та Іра. Значна частина респондентів, включно з тими, що використовують «незвичні» імена змінили їх в документах. Конкретне ім'я обирається з абсолютно різних причин, однак завжди враховує момент перформансу. Так, Алісі зазвичай приписують чоловічу стать, тому вона обрала жіноче ім'я, аби створити перформанс – комбінацію з маскулінних і фемінних знаків.

Небінарні особи здебільшого використовують ті займенники, які бажають, однак в деяких контекстах використовують приписані - приміром, персони з приписаною чоловічою статтю використовують чоловічі займенники, коли відчують, що оточення може бути небезпечним і некомфортним для використання інших, одна особа з приписаною жіночою статтю зауважила, що використовує лише жіночі займенники коли взаємодіє з одним викладачем в університеті, з яким треба бути “пай-дівчинкою”.

Окрім того, бігендерні особи та гендерфлюїдна особа використовують і чоловічий, і жіночий займенники відповідно до того, чи більш маскулінно, чи більш фемінно вони себе почувають. Це вказує на важливу різницю перформансів небінарних осіб, які можна згрупувати через опозицію «стабільний – флюїдний». В той час як одні небінарні особи виробляють стабільний у часі перформанс і особистий стиль експресії, інші особи говорять про зміни у їхніх відчуттях себе маскулінними і фемінними, і про відповідні зміни перформансу та займенників:

«Якщо я прокинувся у більш фемінному образі, мені хочеться одягнутись якось більш фемінно, але я розумію, що цей стан може змінитись, і я можу надягти щось більш нейтральне, щоб мені було комфортно як у фемінному образі, так і, якщо він зміниться, у маскулінному. (...) Я можу вдягнути щось нейтральне, але нафарбуватися чи вдягти якісь прикраси, які у мене

асоціюються з фемінністю, але я просто знаю, що я можу потім змити макіяж і зняти прикраси і мені буде комфортно і в іншому образі теж»

Респондент 5

«Скорее более жесткий, чем мягкий характер у женского гендера, более резкие, ну не резкие, скорее смелые высказывания (...)Формулировки фраз более уверенные, ответы более лаконичные. И нету в речевых оборотах такого, когда озвучиваешь одно предложение, тезис какой-то, и в том же предложении его оспариваешь»

Респондент 8

Більшість опитаних небінарних осіб не ображаються, якщо незнайомі люди (приміром, продавець в магазині) звертаються до них з займенниками відповідно до приписаної статі, однак вимагають коректного використання з боку тих людей, яким вони відкриті і з якими вони взаємодіють постійно або впродовж довгого періоду. Окрім цього, не завжди вимога використовувати коректні займенники поєднується з камінг аутом як небінарної персони - в деяких ситуаціях небінарні особи не мають ресурсу пояснювати, що таке небінарність, і просять просто використовувати бажані займенники.

Важливо зазначити, що деякі респонденти з приписаним жіночим гендером почали використовувати чоловічий рід ще до того, як усвідомили себе як небінарних осіб, що пов'язане з практиками використання в зазначених вище спільнотах дівчатами-підлітками чоловічого роду незалежно від ідентичності.

Велике значення для деяких респондентів мають голос і зачіска. Голос часто стає «кінцевим» маркером гендеру, по якому визначається стать, тому значна частина осіб з приписаною жіночою статтю прагнуть зробити голос нижчим за допомогою ЗГТ.

Майже всі небінарні персони з приписаною жіночою статтю мають коротку зачіску, і дехто описує першу коротку стрижку як звільнення від примусового довгого волосся, яке до того ж відчувалося ними як незручне. Коротка зачіска має як символічне, так і фізичне значення для небінарних осіб з приписаною жіночою статтю. Натомість двоє з трьох опитаних осіб з приписаною чоловічою статтю мають довге волосся, і також надають такій зачісці певної важливості, частково з тих самих причин – шкільний чи сімейний примус до короткої. Відповідно, така значимість зачіски є вкрай яскравим прикладом інституційного виробництва гендеру.

Натомість жести та пози є не такими важливими для небінарних осіб. Так, дехто зазначали про свідомий контроль над жестами у період спроб вписатися у чоловічий гендер, однак наразі вони цього не роблять і жестикулюють вільно.

Отже, гендерний перформанс небінарних осіб поділяється на візуальний та поведінковий та має такі цілі:

1. Не-ідентифікація особи з приписаною статтю. Небінарні особи прагнуть, щоб їх не сприймали відповідно з їх приписаною статтю, що включає, з одного боку, уникнення гендерних стереотипів та об'єктивації, з іншого боку - доступ до способів афективної експресії, “зарезервованих” за іншим гендером, як-то емоційність, специфічна жестикуляція чи розмови про почуття для людей з приписаним чоловічим гендером.
2. Стишення гендерної дисфорії. Для деяких небінарних осіб прагнення виглядати і вести себе певним чином пов'язується зі стишенням гендерної дисфорії, з тим самим пов'язуються наміри здійснити фізичний небінарний перехід.
3. Створення “гендерної проблеми”. Деякі небінарні персони прагнуть виглядати так, щоби їхню приписану стать було важко розпізнати або, виглядаючи відносно гендерно-конформно, використовують невідповідні приписаній статі займенники.

Велике значення для небінарних перформансів мають ім'я та займенники, голос, зачіска та одяг - всі ці знаки гендерно промарковані і комбінуються в конфігурацію особистого гендерного перформансу, що визначається множинністю детермінант - від біології до настрою. Окрім того, перформанси одних осіб є стабільними, натомість інших - більш флюїдними. У перформансах небінарних осіб наявні два протилежних процеси - з одного боку, прагнення використати знаки у стабільній зв'язці позначника та позначуваного задля комбінації в нейтральний перформанс (андрогінний стиль), з іншого боку - прагнення відв'язати позначник від позначуваного (маскулінна сукня, макіяж як нейтральний елемент).

ВИСНОВКИ

У цій роботі небінарні особи - особи, ідентичності яких знаходяться «між» чоловічою і жіночою ідентичностями або виходять за межі бінарної категоризації - досліджувалися через концепт ідентичності Хаммака. Згідно з цим підходом, ідентичність є ідеологією, що пізнається через взаємодію особи з дискурсом, стає видимою через конструйований і реконструйований впродовж життя персональний наратив, і вписується (scripted in) через та в соціальну практику. Соціальна практика була конкретизована через поняття гендерного перформансу, котрий, за Батлер, виробляє ідентичність. Відповідно, практиками соціального конструювання небінарних гендерних ідентичностей були визначені персональний наратив та гендерний перформанс, котрий, за Корвін, є системою комунікативних знаків різного ступеню стійкості, що поділяються на тілесні та лінгвістичні. Втім, поняття соціальної практики є ширшим за поняття гендерного перформансу, що відкриває подальші можливості детальних досліджень специфіки соціальних взаємодій небінарних осіб, зокрема, у рамках інституцій освіти, сім'ї та економіки. Окрім того, ця робота фокусувалася на динамічному вимірі практик конструювання ідентичності, однак поняття ідентичності як ідеології передбачає структурний вимір, що також вимагає подальших теоретичних та емпіричних розробок.

Наративи гендерної ідентифікації небінарних осіб були охарактеризовані як такі, що мають структуру «дитинство-пубертат-криза-прийняття». Дитинство визначається неможливістю вписатися в гендерно-сегреговані колективи, або успішним вписуванням в колективи обох гендерів. Пубертатний період визначається проблемами вписування у гетеросексуальні моделі стосунків, котра передбачають чіткі чоловічу і жіночу гендерні ролі, і проектується у негетеросексуальні. Цей же період характеризується початком гендерної дисфорії, різкими коливаннями у гендерному перформансі, що зумовлені намаганнями вписування в один з гендерів, та долученням до спільнот, де наявні негетеросексуальні і нецисгендерні образи для

ідентифікації. Пубертатний період маркує початок кризи в деяких осіб, небінарні люди не можуть зрозуміти «хто вони є», що переплітається з посиленням дисфорії, депресивними епізодами та іншими проблемами. Період прийняття загалом характеризується поширенням використання бажаних займенників та імені у все більшому колі ситуацій, починаючи від близьких друзів та подруг до повсякденного життя в цілому. Разом з тим небінарні особи дозволяють собі комбінувати елементи гендерного перформансу і чоловічого, і жіночого гендерів. У цей же період деякі персони долучаються до спільнот трансгендерних і небінарних людей.

Виділені наступні цілі гендерного перформансу небінарних осіб: неідентифікація з приписаним гендером, стишення гендерної дисфорії, створення «гендерної проблеми». Задля досягнення цих цілей небінарні особи комбінують знакові елементи у специфічні перформанси.

Корвін у поділі елементів на тілесні та комунікативні не врахувала форми гендеризованої поведінки, які також є елементами перформансу. Відповідно, гендерні перформанси були поділені на візуальні та поведінкові. Важливими елементами візуального перформансу небінарних осіб були визначені одяг, окреслений через дисфорію і прагнення не бути ідентифікованими з приписаним гендером, зачіска, в багатьох випадках протилежна приписаному гендеру, та голос як фінальний знак гендеру. Натомість поведінковий перформанс характеризується інклюзією способів емоційної експресії, зафіксованих за неприписаним особі гендером. Цей аспект перформансу потребує поглибленого вивчення у мікроінтеракційному розрізі. Ім'я та займенники є ключовими елементами гендерного перформансу небінарних осіб. Небінарні особи обирають нейтральні імена або імена, властиві неприписаній статі, а займенники пов'язуються з розташуванням перформансу у континуумі «стабільний-флюїдний». Небінарні особи, що не наголошують на темпоральній змінності перформансу, використовують одні займенники, натомість особи, що ідентифікують себе як бігендерні чи гендерфлюїдні –

використовують одразу декілька в залежності від того, як відчують себе в конкретний момент часу. Врешті, перформанси можна охарактеризувати як такі, що використовують комбінацію та переозначення.

Хоча дискурси, також присутні у концепті Хаммака, не були фокусом цього дослідження, можна стверджувати, що домінуючий дискурс, з яким взаємодіють небінарні ідентичності - це дискурс гендерної бінарності, тісно пов'язаний з гетеронормативністю і вписаний у всі соціальні інститути - освіту, сім'ю, роботу, а також у повсякденну комунікацію, структуровану цими інститутами. Дискурс небінарності можна характеризувати як міноритарний дискурс спротиву, котрий небінарні люди намагаються розробити і практикувати. Практика відмінного від бінарності дискурсу, ймовірно, спочатку медіюється і підтримується гендерно-неконформними, негетеросексуальними образами у спільнотах аніме, рольових ігор та косплею, а прийняття і розвитку цього дискурсу, ймовірно, допомагають спільноти трансгендерних людей, де цей дискурс трансформується. Ці відмінності також вимагають подальшої проробки.

Наразі, втім, можна стверджувати, що, оперуючи знаками бінарного дискурсу, небінарні люди одночасно долучаються і підважують його як через "недозволені" комбінації готових знаків, так і через розрив зв'язку між позначником і позначуваним, створюючи потенціал нових можливостей гендерних реконфігурацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Батлер, Д (2019). *Психика власти: теории субъекции*. (пер. з англ З. Баблюяна). СПб: Алетейя
- Бергер, П., Лукман, Т., (1995). *Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания*. (пер. з англ. Е. Руткевич), Москва: Медіум.
- Гарфінкель, Г (2007). *Исследования по этнометодологии*. (пер. з англ З. Замчук, Н. Макарової, Е. Трифонової), СПб: Питер
- Горшков, А.Е (2014). Интеракционистский подход Ч. Х. Кули к определению предмета и метода социальной психологии. *Приволжский Научный Вестник*, 11(2), 80–85. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/interaktsionistskiy-podhod-ch-h-kuli-k-opredeleniyu-predmeta-i-metoda-sotsialnoy-psihologii/viewer>
- Джагоз, А.(2008). *Введение в квир-теорию* (пер. з англ М. Кукарцевої). Москва: Канон+
- Лиотар, Ж-Ф. (1998). *Состояние постмодерна*. (пер. з фр. Н. Шматко). Москва: Институт экспериментальной социологии.
- Марценюк Т. О, Колеснік, В. С. (2014). Дискримінація за гендерною ідентичністю в Україні на прикладі трансгендерних людей, *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць*, 2(22), 95-105. Режим доступу: <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/17086>
- Скокова, Л. (2004). *Біографічні дослідження в соціології: традиція і сучасний досвід*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Фуко, М. (1996). *ВОЛЯ К ИСТИНЕ: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет* (пер з франц С. Табачнікової), Москва: Касталь.
- Anderson, C., & Kirkpatrick, S. (2015). Narrative interviewing. *International Journal of Clinical Pharmacy*. doi:10.1007/s11096-015-0222-0
- Butler, J (1990). *Gender Trouble. Feminism and the subversion of identity*. London: Routledge.

- Corwin, A. I. (2016). Emerging genders: semiotic agency and the performance of gender among genderqueer individuals. *Gender and Language*, 11(2), 255–277. doi: 10.1558/genl.27552
- Connell, C. (2010). Doing, Undoing, or Redoing Gender? *Gender & Society*, 24(1), 31–55. doi:10.1177/0891243209356429
- Cox, L. M., & Lyddon, W. J. (1997). Constructivist conceptions of self: A discussion of emerging identity constructs. *Journal of Constructivist Psychology*, 10(3), 201–219. doi: 10.1080/10720539708404623
- Darwin, H. (2017). Doing Gender Beyond the Binary: A Virtual Ethnography. *Symbolic Interaction*, 40(3), 317–334. doi: 10.1002/symb.316
- Diamond, L. M., & Butterworth, M. (2008). Questioning Gender and Sexual Identity: Dynamic Links Over Time. *Sex Roles*, 59(5-6), 365–376. doi:10.1007/s11199-008-9425-3
- Goffman, E. (1976). *Gender Advertisements*. London: Macmillan Education UK.
- Harrison, J., Grant, J., & Herman, J. L. (2012). A Gender Not Listed Here: Genderqueers, Gender Rebels, and OtherWise in the National Transgender Discrimination Survey. *LGBTQ Public Policy Journal at the Harvard Kennedy School*, 2(1), 13. Retrieved from <https://escholarship.org/uc/item/2zj46213>
- Hammack, P. L. (2008). Narrative and the Cultural Psychology of Identity. *Personality and Social Psychology Review*, 12(3), 222–247. doi: 10.1177/1088868308316892
- Katz, J. N. (2007). *The invention of heterosexuality*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kazmierska, K. (2004). Narrative Interview as a Method of Biographical Analysis. In Garz, D., Adam, F & Fikfak, J (Eds). *Qualitative research. Different perspectives – emerging trends* (pp. 153-173).
- Lorber, J. (2007). *Gendered bodies: feminist perspectives*. Los Angeles: Roxbury Pub.
- Mcadams, D. P. (1989). The Development of a Narrative Identity. *Personality Psychology*, 160–174. doi: 10.1007/978-1-4684-0634-4_12

- Miller, D. L. (1973). George Herbert Mead: Symbolic Interaction and Social Change. *The Psychological Record*, 23(3), 294–304. doi: 10.1007/bf03394172
- Monro, S. (2019). Non-binary and genderqueer: An overview of the field. *International Journal of Transgenderism*, 20(2-3), 126–131. doi: 10.1080/15532739.2018.1538841
- Sonnert, G. (2018). Sociological Research and Modernity: the Rise and Fall of the Survey Subject. *International Journal of Politics, Culture, and Society*. doi:10.1007/s10767-018-9295-9
- West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). Doing Gender. *Gender & Society*, 1(2), 125–151. doi: 10.1177/0891243287001002002
- Zimman, L. (2014). The discursive construction of sex: remaking and reclaiming the gendered body in talk about genitals among trans men. *Queer Excursions: Rethorizing Binaries in Language, Gender, and Sexuality*, 13–34. doi: 10.1093/acprof:oso/9780199937295.003.000

ДОДАТОК А.

Гайд для проведення інтерв'ю.

Місце і час проведення:

Вступ

Привіт, мене звати Олексій, і я проводжу це глибинне інтерв'ю для моєї курсової роботи. Моєю метою є дізнатися про твій суб'єктивний досвід усвідомлення своєї гендерної ідентичності і про те, як ти її виражаєш. Не існує правильних і неправильних відповідей на питання, а все, що ти мені скажеш, є конфіденційним, до тексту інтерв'ю матиму доступ я, моя наукова керівниця і кафедра соціології. Чи погоджуєшся ти на використання твого імені? Також для проведення аналізу інтерв'ю мені потрібно буде використовувати диктофонний запис, ти не проти? *(якщо респондент_ка проти – запропонувати почати інтерв'ю, і якщо буде некомфортно – припинити запис)*. Які займенники ти використовуєш?

Блок 1. Наратив гендерної ідентифікації небінарної особи.

Розкажи будь-ласка, яким чином ти прийшов(шла) до усвідомлення себе як небінарної особистості?

(активно слухати і не перебивати респондент(ку). занотовувати всі питання, які з'являються, і задавати їх лише тоді, коли респондент(ка) завершить розповідь. питання мають бути уточнюючими стосовно подій, описаних респондент(кою). Якщо респондент(ці) важко продовжити, задати питання на кшталт «Чи пам'ятаєш ще щось про це?» чи «І що відбувалося далі?»).

Виходячи з усього сказаного, як би ти охарактеризував (ла), що саме для тебе значить твоя ідентичність?

Як ти її розумієш?

Які для тебе існують аспекти, що відрізняють твою небінарну ідентичність від бінарних? Що саме в чоловічій ідентичності не дозволяє тобі зараз ідентифікувати себе як чоловіка? А як жінку?

Можна ще запитати, звідки дізнався про небінарність, якщо не каже.

Блок 2. Гендерний перформанс небінарної особи.

- 1) Розкажи, будь-ласка, яким чином ти виражаєш свою ідентичність? (*Чи пов'язуєш ти її, приміром, з тим, як одягаєшся в певний час, як виглядаєш, як ведеш себе, будь-що*)

(задати конкретизуючі запитання про будь-які елементи перформансу, які згадує респондент(ка): одяг, зачіска, волосся на обличчі, певні практики тощо. Спостерігати за перформансом, що відбувається в процесі взаємодії і занотовувати).

- 2) Чи пов'язуєш ти те, який одяг тиобираєш, зі своєю небінарною ідентичністю? Деякі небінарні люди прагнуть виглядати більш гендерно-нейтрально, інші змінюють одяг то на більш фемінний, то на більш маскулінний. Розкажи, якобираєш одяг ти, чи прагнеш виглядати або *не виглядати* певним чином. Чи міг би ти уявити, як би ти *ніколи* не одягнувся(лась)?
- 3) Деякі небінарні люди змінюють зачіску. Чи змінював(ла) зачіску ти? Як, на твою думку, твоя зачіска співвідноситься з твоєю ідентичністю? Можливо, зміни зачісок могли співвідноситися з певними змінами у твоєму розумінні себе?
- 4) Чи використовуєш ти макіяж в повсякденному житті? Якщо так, розкажи про це. Деякі небінарні люди використовують макіяж, аби підкреслити чи приховати певні риси обличчя, аби їх сприймали так, як вони хочуть. Чи для тебе це працює так? На чому ти хочеш акцентувати увагу, коли використовуєш макіяж?

- 5) Коли я кажу «небінарний стиль», з чим у тебе асоціюється цей вираз? Що б ти включив(ла) у нього?
- 6) Для деяких небінарних людей вибір одягу, зачіски тощо пов'язаний з гендерною дисфорією. Чи є в тебе дисфорія? Чи пов'язані твої вибори стилю з нею?
- 7) Чи змінювався загалом твій стиль вираження себе як не бінарної особи з часом? Розкажи як саме.
- 8) Коли ти став(ла) ідентифікувати себе як небінарну особу, чи помічав(ла) ти певні зміни у ставленні до тебе з боку знайомих тобі людей? Які саме? Можливо, були певні ситуації, скажімо так, гендерного неспівпадіння, коли від тебе чогось очікували відповідно до твого приписаного гендеру, а ти вів (вела) себе інакше? Розкажи про якийсь такий випадок.
- 9) Чи використовував(ла) ти в певні періоди інші займенники? Розкажи про те, як ти обирав(ла), що, на твою думку, впливало на їх зміну? Як ти дійшов (ла) до використання саме цих?
- 10) Деякі небінарні люди змінюють ім'я, яке використовують в повсякденному спілкуванні. Чи змінював(ла) ти ім'я? Якщо так, розкажи будь ласка, яким чином ти прийшов (йшла) до використання цього імені, можливо, розкажеш щось про інші? Чи у всіх ситуаціях ти використовуєш це ім'я?
- 11) Для деяких небінарних трансгендерних осіб досить чутливим є місгендерінг та деднеймінг. Чи стикався(лась) ти з якимось (або обома) з цих явищ? Можливо, пригадай певну ситуацію, коли таке відбувалося. Як ти себе відчував(ла)? Як відреагував(ла)?

Чи є тобі що додати, можливо, ти відчуваєш, що щось було не обговорено? Можливо, ти б запропонував(ла) змінити чи додати певні питання?

